

„Minden mi világos... Minden mi sötét”

Életbizalom s bizonyosságvesztés Petőfi Sándor költészetében és a recepció tükrében

1.

A Homérot és Ossziánt megidéző Petőfi 1847 nyarán született versében „a csendes örömnök örök mosolyát” az „örök ködű földdel” s „az alaktalan éjjel” állítja ellentétbe, majd a „világos”, „virágzó” mindenséget képviselő görög dalnokot s a „sötét” és „sivár” atmoszférát teremtő kelta bárdot egyaránt ujjongva ünnepli, dalteremtésre szólítja fel. Ne firtassuk, hogy az egyik oldalon egyértelmű stabilitást, a másikon távlatvesztést, elesettséget érzékelő beállítás valóban kimeríti-e Homérosz és Osszián karakterét, inkább figyeljünk fel arra, hogy a magyar költő a két ellentétes attitűdöt egyaránt maradéktalan elfogadással övezi.

Az életbizalom és válságérzékelés Petőfi Sándor-i elfogadásában voltaképpen nincsen semmi különös. De vajon az életművet vizsgáló irodalomtörténészek is ezzel a nyitottsággal veszik számba és teszik mérlegre a harmonikus és a kríziskifejező attitűdök hogyanját-mikéntjét; a költő épségösztönét s távlatvesztő, sötét tónusait arányos mértéktudattal tartják számon, és az „apollói” s „dionüoszosi” világlátásnak egyaránt megadják az értékteremtő esélyt?

A kérdés természetesen költői. Az elemzők voksukat többnyire nem a méltányos nyitottság mellett teszik le. Egyszer a kiengesztelési norma jegyében negligálják, háttérbe szorítják, csekély értékűnek láttatják a Petőfi Sándor-i költészet sötétebb oldalait, máskor éppen fordítva járnak el, s a harmonikus vonások tendenciózus inszINUÁLÁSÁVAL élnek; ismét máskor pedig az egész poézist a válságkifejezés, disszemináció, instabilitás fogalomköreibe igyekeznek át helyezni. Mindeme buzgólkodások természetesen a különböző koreszméktől nyernek inspirációt. Az életbizalmat, kiengesztelést, stabil moralitást igénylő eszményítő akarat, a nyugtalan, individuális, szubverzív energiákkal telített századelő, a voluntarista optimizmust követelő kommunista hitrendszer és a kétely hermeneutikáját kulturális fenoménné avató ezredforduló más-más

természetű egyoldalúságot javallanak az elemzőnek. „Petőfi azon költeményei, melyekben pesszimizmusa nyilatkozik, nem nagybecsűek” – jelentette ki som-másan Gyulai Pál, s a *Felhők* ciklus verseiről azt tartotta, hogy „gyermekies támadások az élet és emberiség ellen”.¹ *Arany János sebzett lelkű, érdekes, bonyolult, mély alkotó, a jó barát, a fiatalabb költőtárs viszont egészséges, szimpla és nyárspolgári* – diszkreditálta a harmonikusság attitűdjeit a Nyugat extremitásának, diszharmonikus komplexitásának elkötelezett Babits Mihály. A költő épségösztönéről, stabil konkrétságáról, realizmusáról szőtt legendákat szélnek ereszthetjük; *Petőfi Sándor a romantikus, szubjektív önkény jegyében dolgozik, a lehetséges reakciók polarizálása felé mutat, és a szembeállító feszítettség poétikáját képviseli* – helyezte át az alkotót a posztmodernista kételyfilozófiához kapcsolódó Margócsy István a heterogenitás, elkülönülés kódrendszerébe 1999-ben.

2.

Az elemzői anomáliákat a későbbiekben részletesebben is bemutatjuk, de, az egyoldalú, voluntarista helyzetértékelések meghaladására törekedve, egyelőre magukhoz a Petőfi-költeményekhez szükséges fordulunk: a kétféle attitűdhöz tartozó verscsoportokat kell számba vennünk, az életműben és a tágabb költői környezetben elhelyeznünk, sajátjait, értéklehetőségeiket, értékmegvalósulásait felvázolnunk. Szóljunk először az épségösztön inspirálta attitűdről! Az életbizalomtól áthatott költemények részaránya az életműben köztudottan nagyon jelentős. A derű, a kiengesztelő, megengedő emberség, megbékítő humor, bizonyosságtudat, szelferő-prezentáció sok-sok jelentős vers tónusát határozza meg. A *Befordultam a konyhára...*, a *Falu végén kurta kocsmá*, a *Szeget szeggel*, a *Füstbe ment tero*, az *István öcsémhez*, *Az alföld*, *A helység kalapácsa* írója harmonikus, apollói művész, a szokásosan túlérzékeny, szívesen panaszkodó, neurotikus, mániákus depressziós költők között kivételesen egészséges alkat. Az életben rendezett, énazonos személyiséggel vesz részt, a létküzdelmeket önerejében bízva megnyerhetőnek látja, és környezetvilágát az otthonosság attribútumaival ruházza fel. A mindennapiság számára nem ellenséges, idegen világ, hanem identitásteremtő, harmonikus érzések bázisa; az alföld lehangoló makrokörnyezetét, a kocsmát környező csalánerdőt, a törpe nyárfaerdőt, a magányos, dőlt kéményű csárdát² az enyhítő, eufemizáló humor és a költői kifejezőmód erejével harmonizálja, emeli föl. A személyiség szeretetelvű elköteleződései: a baráti együttlét örömei, az anyai szeretet, az apát érintő kapcsolati próbálkozások, a színészek közösségéhez tartozás a lelki kielégülés forrásai nála. A pszichés konfliktusokon rendre úrrá tud lenni, a költői és a polgári élet, a szenvedélyes szerelem és a mindennapiság ellentmondásait nem növeszti

1 *Petőfi költészete Dr Gyulai Pál előadásai után*. Kiadta Lehr Andor, Budapest, 1900, 77.

2 *A helység kalapácsa*, *Az alföld*.

gyötrő antagonizmussá. A Petőfi-versekben még a pipázás is harmóniateremtő, boldogító aktusként tűnik fel, az ebéd utáni szundikálásra alkalmas puha pamlag a gyönyör non plus ultrája, s a rugalmas, egészséges pszichikumot a kudarcokon természetes humor, játékos, vigasztaló önirónia segíti át. (E humor üde fényel csillog a bordalokban, életképekben, zsánerrajzokban, önbemutató portrékban, számos ponton a *János vitéz*t is átjárja, és *A helység kalapácsa* fergeteges paródiájában, nyelvteremtő, fantáziájában, profanizáló leleményeiben tetőzik.)

Petőfi épségösztone, harmóniateremtő készsége kivételes, unikális jelenségnek tűnik. És nem csupán a magyar költészet kontextusában. Gondoljunk csak a nyugtalan 19. század sokféle válságkifejező költői gesztusára, a német, angol, francia romantikára (Coleridge-ra, Poe-ra, Novalisra, Hoffmannra, Kleistre, Musset-re) s a Lautréamont, Baudelaire, Rimbaud, Mallarmé képviselte további fordulatra, nem beszélve a 20. század radikális krízistudatáról és annak poétikai következményeiről: a költői személyesség visszavonásáról, a világos kontúrok elmosásáról, a jelentésegységek sokoldalú, tudatos szétzilálásáról. A költő erős szelférzése, lelki biztonsága, önbizalma, erőtudata, az embervilágba való beágyazottsága, a „mindennapok érzésvilágának” belakása és a világ dolgaihoz kapcsolódó „természetes realizmus” éles ellentétben állnak azokkal a trendekkel, amelyek a szorongást, zavart, a kaotikus, disszeminációs pszichikus állapotot tüntetik fel az elszigetelt individuum evidens létmódjaként.

A dalok, zsánerképek, családi versek, harmonikus természetfestések, főlényes humorú reflexiók Petőfi egész életművén végighúzódnak, de az oeuvre már 1846-tól új verscsoporttal bővül. A rendkívül aktív, energikus, cselekvési tereket kereső költő a kisebb emberi közösségek mellett a nemzeti nagycsoport iránti elköteleződést is mindinkább magáévá teszi, és a haladás emberiségérdékű gondjait ugyancsak vállalja. A reformhazafisággal telített politikai költemények a társadalmi feladatokat veszik számba, megoldásukat sürgetik, s mindközben a nemzeti sajtóságokat firtatják, a negatív, visszahúzó rögzüléseket, karaktervonásokat ostorozzák. A „haza és haladás” jelszava azonban nem érvényesülhet az emberiségérdékű emancipáció nélkül. Petőfi Sándor a felvilágosodás, a francia forradalomból származó romantikus remények és a hegeli történetfilozófia optimizmusát magáévá téve rendszeresen alkot látomásos víziókat a világszabadságról, az igazságos társadalmat véglegesen megteremtő nagy változásról, kataklizmáról.

E verscsoport az épségösztonból származó inspirációkkal egyáltalán nem ellenkezik, hiszen a nagy célok jegyében megkötött szövetség, közösségi bevonódás a személyiség bizonyosságtudatát erősíti és a szelférzéseket egyetemessíti. A költői játéktér kitágul, s az „egyetemes részvéttől”, a világátalakítás vágyától áthatott alkotó mindazon emberi kísérleteket vállalja, amelyeket a posztmodern gondolkodás szívesen aposztrofál „Grand recitként” („Nagy elbeszélésként”), chiliasztikus, alkalmatlan történelmi mítoszként, múltbeli próbálkozásként. Az 1847-es összefoglaló érvényű versben a Victor Hugó-i, Eötvös József-i próféta-

költő szerepét vállaló alkotó a *jólét, jogegyenlőség* és *kulturális öntudatosodás* céljait kijelölve éppen a legmerészebb „Nagy elbeszélések” mellett tesz hitet. „Ha majd a bőség kosarából / Mindenki egyaránt vehet, / Ha majd a jognak asztalánál / Mind egyaránt foglal helyet, / Ha majd a szellem napvilága / Ragyog minden ház ablakán: / Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk, / Mert itt van már a Kánaán!” – utal a hármassal párhuzammal, ismétlésvariációval és a kiválóan megválasztott, egyszerű, pontos, metaforákkal az újkori progresszió legnagyobb, legegységesebb céljaira, minden demokratikus érzelmű értelmiségi, írástudó, közszereplő vágyálmára: a jólét, a jogegyenlőség és a kulturális műveltség általánossá tételére.

Petőfi politikai verseiben, mint említettem, az általános emberiségértelmezés mellett a honpolgári citoyen tudat is nagy szerepet kap. A költőt a magyar nemzet karaktere, sorsa, jelene, jövője mind teljesebben, mind erőteljesebben foglalkoztatja. A művek az erős kritikai hangot sem nélkülözik, de az anomáliák orvoslására, a „százados mulasztások” pótlására, a progresszió végigvitelére, a magyarság „rég nagy hírének” visszaállítására a szerző komoly lehetőséget lát. A nemzet sorsával, szituációjával, karakterével kapcsolatos meditációk szórványosan már 1845-ben is felbukkantak,³ s az ezt követő években a nemzeti nagycsoporttal való összeforrás mindennél fontosabb költői evidenciává vált. „Ha nem születtem volna is magyarnak, / E néphez állanék ezennel én, / Mert elhagyott, mert a legelhagyottabb / Minden népek közt a föld kerekén” – írja 1848-ban *Élet vagy halál!* című versében, és a nemzeti szabadságeszmébe vetett bizakodását több költeménye tanúságtétele szerint még 1849 márciusában is megőrzi. „Mi ne győznénk? Hisz Bem a vezérünk, / A szabadság régi bajnoka! / Bosszuálló fénnel jár előttünk / Osztrolenka véres csillaga”, „Bizony mondom, hogy győz most a magyar, / Habár ég s föld ellenkezőt akar!”⁴

3.

A „világos” kontúrok, az apollói harmóniateremtés attitűdjé mellett Petőfi versei a „sötétség és sivárság” világával is ismerősek. Érdeemes megidéznünk, hogyan nyilatkozott a műveiben fellelhető nyugtalanságról az *Összes költeményekhez*

3 *A magyar nemzet, Magyarország, A hazáról.*

4 *Az erdélyi hadsereg, Bizony mondom, hogy győz most a magyar.*

A költő történelmi optimizmusához garanciaként ismeretesen a történelmet előre vivő világ-szellem és az ítélkező, igazságos Isten szolgált. „Itt a próba, az utósó / Nagy próba: / Jön az orosz, jön az orosz, / Itt is van már valóba. / Eljött tehát az utósó / Itélet, / De én attól sem magamért / Sem hazámért nem félek. // Miért félnék az itélet / Napjátul? / Félnének ők, kik viselik / Magokat oly galádul, / Kik rátörtek az ártatlan / Magyarra, / Most veri meg az úristen / Mindenható haragja!” – fordul bizakodón e magasabb entitáshoz még akkor is, amikor a cári beavatkozás reménytelen helyzetbe hozta a magyar szabadságharcot. (*Föld a szent háborúra!*)

írott előszavában maga a költő. „Végre, hogy bennem szaggatottság van, az, fájdalom, való; de nem csoda. Nekem nem adta Isten a sorsot, hogy kellemes ligetben csalogánydal, lombusogás és patakcsörgés közé vegyítsem énekemet a csendes boldogság- vagy csendes fájdalomról. Az én életem csatatéren folyt, a szenvedések és szenvedélyek csatatéren [...] Aztán e szaggatottság nem is egészen az én hibám, hanem a századé. Minden nemzet, minden család, sőt minden ember meghasonlott önmagával. Az emberiség a középkor óta nagyot nőtt, s még mindig a középkori öltözet van rajta [...] Ilyen e század, s lehetek-e én másforma? Én, századom hú gyermeke!” – utal annak a századnak az ellentmondásosságára, amely eredendően organikusnak, rendteremtőnek készült, s végül minden addigi korérzülethez képest egyetemesebb nyugtalanságot, kételyt, távlat- és egyensúlyhiányt teremtett.⁵

A prózai nyilatkozat igazságát a Petőfi-versek is alátámasztják. És itt nem a szokásos elégikus költői panaszokra, a sors mostohaságát panaszló, halálvágygial kacérkodó korai költeményekre s a *Cipruslombok...-ra* gondolok. Az oeuvreben bőségesen találunk olyan műveket, amelyek egzisztenciális célvesztésekre, erőteljes metafizikai, társadalmi hiedelemzavarokra utalnak, az emberiség számára fontos, kiengesztelő metafizikai entitásokat kérdőjeleznek meg, a magyar nemzet lehetőségeit s a történelmi sorsot nem a reménykedő esély, hanem a kétségbeejtő értelmetlenség jegyében aposztrofálják, és olykor, a Gestalt-elvű, „fegyelmezett” versépítést szétzilálva, a groteszk, démoni látomás szférájához közelítenek.

A költő mindhárom féle válság kifejezésre szolgált példát. A *helység kalapácsa* harmadik énekében mindjárt egy különös „metafizikai” célzatú kiszólással találkozunk. A Fejenagy súlyos csapásai alatt szepegő kántor szorongatottságában azzal védekezik, hogy szerelme titkát eredendően elvitte volna magával a sírba, „A más életbe, ahol tán / Nincsen is élet –”. Az olvasói figyelem a komikus eposz közegében alighanem természetesen siklik át a megjegyzés fölött, holott Erzsók udvarlója a szilárd túlvilági hit kétely alá helyezésével nagyon is szubverzív gesztust tett: a keresztény vallás egyik legfontosabb alappilléret érintette.

Az 1845 ősze és 1846 tavasza határolta idő, a *Felhők* korszaka ismeretesen az „egységes forma széttörésének” periódusa Petőfi költészetében. A néhány hónapos intervallumhoz a válságérzület, távlatvesztés, spleen fogalomköreit köthetjük. A dalokat, zsánerképeket felváltó „költeményké”⁶ (gnómák, szentenciák, epigrammák, exemplumok, romantikus töredékek)⁷ az élet értéktelenségét, mulandóságát emelik ki, az idő kérlelhetetlen hatalmára utalnak, az emberiség mostoha sorsát ecsetelik, a boldogságkereső buzgalom hiábavalóságát bizony-

5 *Petőfi Sándor összes művei. Prózai és drámai írások, levelek* (s. a. r. Pándi Pál). Budapest, 1955, Szépirodalmi Könyvkiadó, 501–502.

6 A címkét a *Felhők*re Gyulai Pál alkalmazta egyetemi előadásában.

7 Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete*. Budapest, 2022, Osiris Kiadó, 212.

gatják, a földlakók tökéletlenségét, gonoszságát hangsúlyozzák, s a társadalmi igazságtalanságot jobbra megváltoztathatatlanak, örökkévalónak láttatják.⁸ A ciklus versei közt is találunk néhány olyan célzást, amelyek a keresztény hitvilág alapjait dekonstruálják. „Az ember ugyan hova lesz?... / Sokrates, / Ki a mérget megitta, / S hóhéra, ki a mérget neki adta, / Egy helyre mentek mind a ketten? / Oh lehetetlen! / És hátha... hátha... / Mért nem láthatni a másvilágba!” – érvényesít a költő hamleti kételyt a túlvilággal s a túlvilági renddel kapcsolatban *Az ember ugyan hova lesz?...* című darabjában. „Nem súlyed az emberiség! / Ilyen gonosz vala rég, / Ilyen gonosz már kezdet óta... / Hisz különben nem kellett vóna / Százféle mesét, / Eget, isteneket, / Pokolt és ördögöket / Gondolni ki, hogy zaboláztassék” – közelít egy pillanatra a *Nem súlyed az emberiség...* kezdetű műben ahhoz a 20–21. századi funkcionális radikalizmushoz, amely az „emberi meséket”, a végső jutalmazásról és büntetésről szóló, nagy, közösségi, vallási hiedelmeket szociológiai – hatalmi, uralomtechnikai – perspektívában gondolja el.

Petőfi a túlvilági léttel kapcsolatos kételyét néhány 1847-es költemény is megjeleníti. *A csillagos ég* című versben a merengő, meditáló költő a csillagokon túlszálló lelkét kérdezi, mit látott, „van-e ott is élet?”; a *Szép napkeletnek...* második strófájában pedig arról vall, hogy „A hit virága / A sírontúli életnek hite” korábban hiányzott a lelkéből. A *Bölcselkedés és bölcsességben* a szépségszkepszis kitéjesedik, egyetemessé tágu: Petőfi a legnagyobb emberi kérdéseket teszi fel, és semmiféle válaszra nem lát lehetőséget. „»Teremtve van-e a világ, / Vagy örök idők óta áll? / S fog-e örökké állani, / Vagy egykor semmiségbe száll? // Megírta évmiljók előtt / A sors, mi fog történni majd? / Vagy a történet gálya, mit / A véletlen fuvalma hajt? // Egy-e a lélek és a test? / Honnan jövénk, hová megyünk? / Elalszik-e a sírba, vagy / Új lángra lobban életünk?»“

A *Felhők* ciklusban a diszharmonikus fordulatot a poétikai alakítás terén is tetten érhetjük. A szabályos, Gestalt-elvű versépítés megbomlik; az aszimmetrikus építkezési mód, a változó sorhosszúság s rímelés, az átkötéses kapcsolások és a kivételesen rövid, néhány soros forma a bizonytalanság, az ideges szépségszkepszis kifejezői. Petőfi „kerülni látszik a sima, tetsző ritmust, a megkezdettből szívesen kizökken, a felébredt ritmusösztönt új fordulatokkal, új, néha távoli rímkapcsolatokkal lepi meg s nyugtalanítja.”, „A sorok tördelése nem mindig felel meg szükségképp valami belső ritmusnak. Igen sokszor csak szeszélyes külső csipkázat, bár éppen a prózai természetességet, vagyis a szeszély szabad kereketlenségét kívánja jelezni.”, „megbomlanak a dal belső, természetes arányai”, „A kép szó szerint vételével nemegyszer groteszk hatású játékot űz”, „A *Felhők* [...] szerkezeti elve az epigrammáké; kidolgozott tételekkel, hirtelen rácsapással,

8 „a *Felhők* a kérdések ciklusa. A feltett kérdések száma [...] csaknem megegyezik a versekével; húsz olyan költemény akad, mely költői, megválaszolatlan és megválaszolhatatlan kérdéssel zárul, sőt hat olyan darabot is találunk, amelyek csak kérdésből állnak [...]” – állapítja meg Kerényi Ferenc. I. m. 217.

tervszerű előkészítéssel, hatást kereső éllel dolgozik” – jellemzi a ciklus poétikáját összefoglalóan Horváth János.⁹

A *Felhők*-ciklus környezetvilágáról szólva, a nagy irodalomtörténész som-mázátát kibővítve arról a tendenciáról is szólnunk kell, amelynek során a plasztikus, „realisztikus” versépítés, ritmusképzés, metaforahasználat a lehető leg-radikálisabb változáson megy keresztül, s a költemény a groteszk látomásosság szférájába érkezik meg. Az *őrült* című Petőfi-vers feltűnően modern, a 20. század poétikai attitűdjeihez is kapcsolható karaktervonásokat mutat. A költő a műben a metrum-, időmérték-reminiscenciákat félrelöki, s a magyar szabadvers illusztratív változatát megteremtve a gondolatalakzatokat avatja a versképző energiák forrásává. A zaklatott, morbid képzeletvilágú költemény nemcsak a logikus, következetes érzelemalakítási rendet, de az imitációs, hasonlósági valóságkapcsolatra alapított metaforika elvét is feladja, úgyhogy végül az avantgárd bizarr asszociációs elvét előlegezi meg. „És hol temettek el? Afrikában. / Az volt szerencsém, / Mert egy hiéna kiása síromból. / Ez az állat volt egyetlen jóltevőm. / Ezt is megcsaltam. / Ó combom akarta megenni; / Én szívemet adtam oda, / S ez oly keserű volt, hogy megdöglött tőle. / Hahaha! [...] Oh, ég, oh ég, te vén kiszolgált katona, / Érdempénz melleden a nap, / S ruhád, rongyos ruhád a felhő. / Hm, így eresztik el a vén katonát, / A hosszú szolgálat jutalma / Egy érdempénz és rongyos öltözet. / Hahaha! / S tudjátok-e, mit tesz az emberi nyelven, / Midőn a fűrj azt mondja: pitypalatty? / Az azt teszi, hogy kerüld az asszonyt!”

A Petőfi Sándor-i átfogó, erőteljes kételykifejezés további példáit keresve meg kell emlékeznünk a *Világosságot!* című alkotásról is. A rímtelen, változó szótag-számú és ritmikájú sorokból megépülő versben az emberiség történelmi, társadalmi esélyeivel kapcsolatos szorongások rendkívüli erővel törnek felszínre. Petőfit ezúttal nem a reményteljes fejlődéshit vezérli: attól retteg, hogy a világ emelkedésének reménye téveszmének bizonyulhat, s az értelmetlen körforgásra ítélt ember cél és feladat nélkül maradván az ürességbe hullik. „Nyomorú ész, / Ki fénynek hirdeted magad, / Vezess, ha fény vagy, / Vezess csak egy lépésnyire! / Nem kérlek én, hogy átvilágíts / A másvilágnak fátyolán, / A szemfedőn. / Nem kérdem én, hogy mi leszek? / Csak azt mondd meg, hogy mi vagyok / S miért vagyok?... [...] Föl és alá, föl és alá... / Irtóztató, irtóztató! / Kit még meg nem szállott e gondolat, / Nem fázott az soha, / Nem tudja még: mi a hideg? / E gondolathoz képest / Meleg napsugár a kigyó, / Mely keblünkön jégcsap gyanánt / Vérfagylyalón végigcsuszik, / Aztán nyakunkra tekerőzik, / S torkunkba fojtja a lélekzetet – – –” – fejezi ki mélységes kétségbeesését a költő az 1847 márciusában született műben.

Befurakodik az erős válságérzés a nemzeti problematikát felölelő Petőfi-versek egyikébe-másikába is. Az „érted haragszom nem ellened” ostorozó elégedetlensége, a lendületes, szatirikus eltökéltség ezekben a versekben előbb-utóbb kifulladás. A fájdalmas keserűség eluralkodik, a közösség megújulásába,

9 Uo., 214, 215, 220, 215.

alkalmasságába, öntudatosodásába vetett remények, hitek elbizonytalanodnak, s végül megkérdőjeleződik a kollektivistikus elhivatottság programja is.¹⁰ „A pornak vagyunk lakói, / Az alacsony úti pornak, / Nincsen emberméltóságunk, / Mint a féreg, csúszunk-mászunk, / Mint a férget, eltipornak. // Jaj azoknak, jaj azoknak, / Kiket magyar anyák szültek, / S kik hazájok pusztulását, / Nemzetök végvonaglását / Nem nézhetik egykedvűleg!” – láttatja a szerző (a kiábrándító szatmári élmények nyomán 1846 őszén született) *Hazaértem...* című költeményében az elfajult magyar nemzet szituációját nem részleges, pillanatnyi, meghaladható állapotként, hanem kétségbeesésre, teljes reményvesztésre okot adó tényként.

(A magyarság lomha tehetetlenségét ugyanezen év decemberében egy másik vers, *A magyar nemzet* is szenvedélyesen ostromolja, és elkeseredettségében végletes – a küldetéstudatot roncsoló, megkérdőjelező – következtetésekre jut. „Ezer éve, hogy e nemzet / Itt magának hazát szerzett, / És ha jóne most halála, / A jövő mit találna, / Mi neki arról beszélne, / Hogy itt hajdan magyar éle? / S a világtörténet könyve? / Ott sem lennének följegyezve! / És ha lennének, jaj minékünk, / Ezt olvasnák csak felőlünk: / »Élt egy nép a Tisza táján, / Századokig lomhán, gyáván.« –”)

A tehetetlenséget ostromozó felháborodás az 1848 májusában született *Fekete-piros dal* című Petőfi-versben is fontos szólamként van jelen. A költő a közösség mulasztásait, rossz döntéseit itt is hangsúlyosan felemlíti, de a szerencsétlen végkimenetel ezúttal nem annyira a nemzeti vétkekből, sokkal inkább valamilyen sorsszerű determinációból, fátumos elrendeltségből következik. A magyarság esélyei a nyolcszor elismételt, egyetemes kiszolgáltatottságtudatot, reménytelenségérzést sugalló refrén tanúsága szerint visszavonhatatlanul reménytelenek, és a költő beletörődő rezignációval szólít fel a pusztulás elfogadására. („Kicsiny sziget vagyunk tenger közepében, / Erős vihar támad, / Mindenfelől jönnek és megostromolják / A habok hazámat. / Fessük zászlainkat fekete-pirosra, / Mert gyász és vér lesz a magyar nemzet sorsa.”)

Az erőteljes, egzisztenciális válságtudat példáit számba véve Petőfi Sándor két verses epikai darabjára is utalnunk kell. Az 1846 tavaszán (a *Felhők* korszak lezárásaként) született *Salgó* a 14. század zűrzavarához visszanyúlva láttat kaotikus, amorális, féktelen világot. A műben a kíméletlen agresszivitásnak sem isteni, sem emberi akarat nem képes útját állni. Az emberi pszichikumból a moráltudatosság és az empatikus készségek teljességgel hiányoznak. A torzulás a női nemre is kiterjed: az erőszak áldozatává vált szépséges Perenna pszichikumát olyannyira megszállja az agresszív bosszúvágy, hogy végül már-már az őt elrabló, megbecstelenítő Kompolti Péterrel és fiaival kerül egy szintre. Az indokolatlan versvégi feloldásokat többnyire kerülő Petőfi az 1846-os költemény végére sem biggyeszt kiengesztelő zárlatot. „Igy állt sokáig Salgó zajtalan, / Csak a hollóknak káromgása szólt / Holttetemekkel megtelt udvarában; /

¹⁰ *Magyar vagyok* (1847), *Meddig alszol még hazám?, Van egy marok föld, Készülj, hazám!*

s alant a völgyben a népség futott / A szél elől, mely Salgóról jöve” – láttat gonosz, „megváltatlan” világot, szuggerálja az értelmetlenség, reménytelenség atmoszféráját műve zárásakor.

A *Salgó* fékezhetetlen, vad világát Shakespeare-rel szokás kapcsolatba hozni, de a művet – az ötös és hatodfeles jambusok újító használatát szem előtt tartva – akár Byron keleti poémáival és persze Arany János későbbi (ugyancsak rohanó jambusokra épített), „vadromantikus” *Katalin*jával is rokoníthatjuk. A rímtelen jambus a népvezéri forradalmári hivatás dilemmáival birkózó költeményben, *Az apostol*ban is jelentős szerepet kap. A szabadszállási követválasztás és a politikai kudarcok friss élményével birkózó költő hőséneke, Szilveszternek már gyermek- és ifjúkorában a folytonos szegénység, megfosztottság, méltatlanság, rosszakarat jut osztályrészül. Talált gyerekként Twist Olivérhez hasonló nyomorban (tolvajlára kényszerítve) él a városi „söpredéktársadalom”¹¹ körében, a gazdag úri fiú mellett folytonos fizikai agresszivitásban van része, választott közössége elárulja és elkergeti, kisgyermeké éhen hal, a poroszlók „kegyetlen, gúnyos röhögéssel” hurcolják rabságba; tízévi fogságot szenved el, kiszabadulva merényletet kísérel meg a király ellen, de a merénylet sikertelen marad, és a zsarnokok fejét veszik.

Az apostol a Petőfi Sándor-i szabadságvágy, zsarnokgyűlölet dokumentuma, és egyben a népképviselői, forradalmári szerep megrendülésének monumentális kifejezője. „Teljesen romantikus mű, hibáiban, erényeiben [...]” – mondja Horváth János.¹² Csakhogy a „hibák” elég számosak ahhoz, hogy az elbeszélő költeményt ne állítsuk az életmű tengelyébe. Az urbánus környezetrajz túlságosan is magán viseli a nyomorromantika színezetét, a szilveszteri szenvedéstörténet nagyjelenetei rendre melodramatikus színezetet nyernek, és a szerzőnek az „epikai hitel” megteremtésére: a történelemesemények logikus, motivált összekapcsolására s az emberi viselkedések, cselekedetek elégséges indoklására sem igen van gondja.

Az 1848-as elbeszélő költemény egységes átformáltság tekintetében, úgy tűnik, nem közelíti meg a két évvel korábban született (szerkezetében is egyneműbb, megoldottabb) epikus alkotást. A szenvedélyes, romantikus lendület azonban így is számos, értékes költői részletet eredményez. A 16. rész zsarnokság- és királyellenes átokfolyama monumentális erőben alighanem Petőfi minden korábbi indulatos, királyellenes versét felülmúlja, s az 5. fejezetben a néptelen, éji város és a szélvihar rajza William Shakespeare s Vörösmarty Mihály vízióteremtő ihletéhez mérhető látomásnak tűnik. „Néptelen utcákon csak egy / Órült bolyongott, / A fergeteg. / Nyargalt az utcákon keresztül, / Mikéntha ördög ülne hátán, / És lángsarkantyút verne oldalába. / A háztetőkre ugrott föl dühében, / És besüvített a kéményeken. / Tovább rohant s teli torokkal / Ordított

11 Horváth János kifejezése. Horváth János: *Irodalomtörténeti munkái, IV.* Budapest, 2008, Osiris Kiadó, 548.

12 Horváth, i. m. 547.

belé a / Vak éj siket fülébe. / Aztán a fellegekbe markolt, / Rongyokra tépte éles
körmivel, / S reszkettek a megrémült csillagok, / S a felhődarabok között /
Idébb-odább hömpölyge a hold, / Mint holt ember a hullámokon.”

5.

Az olvasót talán e rövid áttekintés is meg tudta győzni: A *világos* és a *virágzó* mellett a *sötét* és a *sivár* is fontos elem Petőfi Sándor poézisében; a versek között az erőteljes, átfogó krízisérzékelés megjelenítésére is számos példát találunk, s a költő versérzéke, alakító formaösztone, képfantáziája ebben a műtípusban is többnyire kreatívan, esztétikai hitelt teremtve működik. Metafizikai, történetfilozófiai kételyei Shakespere-t, Vörösmartyt idézik, fátumos nemzettudata Ady Endrére utal előre, merész, hallucinatív látomásai a vizionárius romantikához, a szürrealizmushoz és a dadaizmus kapcsolhatók. De ismételjük el a korábban már megfogalmazott kérdést: a recepció tükre is így láttatja mindezt? A kétféle költői lehetőséget a kritikai szakirodalom is azzal a megértő méltányossággal kezeli, amellyel Petőfi fogadta el Homérosz és Osszián különbségét?

Gyulai Pál, amint már utaltam rá, a válságérzület költőjét egyértelműen leértékelt, háttérbe szorította. A nagy hatású kritikus irodalmi ízlését még a klaszikus fegyelem, a kiengesztelő norma és a morális színezetű realizmus határozta meg. A 20. század elején azonban a szubverzív energiák legitimációja, a nyugtalan, kríziskifejező attitűd erőteljes térnyerése Magyarországon is megkezdődött. A *Nyugat* Ady Endrével, a zaklatott látomásokat teremtő nagy újromantikus költővel az élen a diszharmonikus létérzékelés sokféle árnyalatát honosította, és az új irodalom képviselői körében a kritikai elvárásrendszer is teljességgel megváltozott. Schöpflin Aladár, Babits Mihály, Ignótus Hugó esszéi a harmóniaelvet és a szorongásos válságkifejezést illetően újszerű megközelítést kínáltak. A *Nyugat* vezérkritikusa a szelíd normaelfogadást és a szorongó problematizálást mérlegre téve egyértelműen az utóbbit pártolta. A mértéktartó moralitás Schöpflin nézőpontjából jobbra kicsinyes, polgáris attitűdnek látszott, a „komplikált lelkeség”, a „bonyolult idegélet” viszont a korszerűség, érdekesség, értékesség színönimájaként szolgált. „Az emberi szellemnek szüksége van bizonyos mértékű nyugtalanságra és nyugtalanításra”, az irodalomnak „nemcsak joga, hanem kötelessége is destruálni” – szögezte le a kritikus 1937-ben megjelent irodalomtörténetében s *Az irodalom és a konzulok* című, 1932-es tanulmányában is.¹³

13 Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Budapest, 1937, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata kiadása, 11; uő.: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1967, Szépirodalmi Könyvkiadó, 166.

A bonyolult, ambivalens létszemléletet preferáló nyugatos gondolkozás számára a közösségének elkötelezett nemzeti dalnok, a túlzottan harmonikus, egészséges alkatú Petőfi Sándor szükségképpen problematikusnak látszott. A dilemmát Babits Mihály 1910-ben nagyszabású esszéjében jelenítette meg. *Petőfi és Arany* című írásában a „nemzeti, konzervatív ízlés” két nagy eszményképét hasonlította össze szüntelen ellentétet képezve és egyértelműen ítélkezve. Aranyt leleményes fogalmi címkéivel a szorongó modernség szférájába emelte, Petőfit pedig ellentétes, negatív árnyalatú attribútumokkal ruházta fel. A „faculté maîtresse” Arany János esetében a Hamlet-lelkűség volt, a szalontai költő a Babits Mihály-i vízióban titkolt sebekkel terhelt, „beteges, abnormis zsenivé” vált, s e komplex, fájdalmas bonyolultságokkal teli lélek határtalanul másféle, modernebb, mélyebb, izgalmasabb titkokat rejtett, mint barátja. A tanulmányíró a mindaddig szuverén értéknek gondolt Petőfi Sándor-i sajátságokat szisztematikusan nevezte át. Petőfi lendületes, dinamikus költői erejéből, bámulatos termékenységből, spontán költői készenlétéből, a mindennapiság meleg, költői meghódításából, a kothurnus nélküli „őszinteségből”, keresetlenségből, ihletett tárgyiasságból könnyűség, művészietlen tükörszerűség, átlátszó naivság, lapos egészség, a zseni álarcába bújtatott nyárspolgáriság lett. „Arany a beteges, abnormis zseni és Petőfi az egészséges nyárspolgár” – alkotta meg Babits sajátos sommázó ítéletét.¹⁴ „Az egyik a tükör, a másik a festő” [...] Petőfi, a nyárspolgár, erkölcsös ember, önkénytelen és nem érdemből, nem lelkiismeretből, erkölcsös, mert úgy született [...] Őszinte, mert egyszerű, és nincs mit elhallgatnia; őszinte, mint ahogy az üveg átlátszó” – láttatott *teremtő bonyolultságot* az egyik, és *szimpla áttetszőséget* a másik oldalon.¹⁵ „A nyárspolgár ragaszkodása a földhöz, amelyen született s a fajhoz, amelyből született – a családi érzelmeknek mintegy kitágulása –, egészséges büszkeség és harci kedv: ezek teszik Petőfi hazafiságának alapját” – diszkreditálta a nyárspolgár-kategória segítségével a költő közösségi emberségét, citoyen elkötelezettségét, szülőföld iránti szeretetét.¹⁶

1948-ra a *Nyugat* világa messze tűnt. A 20. század közepén végbement államszocialista fordulat, amiként az egész magyar kultúrában, a Petőfi-recepcióban is gyökeres változást eredményezett. A pártállami „kultúrfilozófia” Petőfi Sándort a magyar irodalom kontextusában központi szerephez juttatta, de az indokló magyarázatot nem az irodalmi elemzés módszerével szolgáltatta. Az új rendet szolgáló marxista kutatók a költő elköteleződését, közösségi emberségét minden ponton összebogozták a szocialista megvalósulás ideologikus támpontjaival, s Petőfit a világraszóló társadalmi fordulat előhírnökeként tartották számon. A politika hódító – gyarmatosító – processzusai természetesnek tűntek, hiszen a kommunista ideológia mindenható emancipációs jelszavai-fogalmi egymagukban is mindennemű lényegkifejező erőt, megértési potenciált

14 Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok Első kötet*. Budapest, 1978, Szépirodalmi Könyvkiadó, 171.

15 I. m. 175.

16 I. m. 168–169.

magukhoz vontak. Petőfi poézisa Révai József értelmezői víziójában „egy öntudatra ébredő népnek a hangja” volt, „tájleíró verseiben a nép fia szól saját földjéről”, „a népet képviselő a néppel egybeforrott nemzeti költőnek szemével nézi a természetet”, s „közvetlensége népi közvetlenség”. A költő a kommunista ideológia szempontjából hasonlóképpen szakralizált *nemzetköziség* tekintetében is úttörő elődnek számított. Petőfi „a reformkor költészetével szemben a demokratikus internacionalizmusnak, a »világszabadságnak« jegyében áll”, „a népek demokratikus szolidaritásának, a világszabadságnak, a magyar nemzeti ügy és a világszabadság ügye egységének nem volt nála nagyobb tudója és vallója 1848-ban” – fejezte a Rákosi-korszak vezető kultúrpolitikusá.¹⁷

A *népiség, plebejusság, forradalmiság, nemzetköziség* kényszeres alkalmazása ma már abszurdnak, nevetségesnek tűnik, de ne feledjük, hogy a fogalmak szubsztanciális fontosságukat (az irodalmiságot felülíró befolyásukat) jó ideig még 1956 után is megőrizték. „Komikus a konfliktus Fejenagy és a kántor között, komikus Erzsók asszony s a többi szereplő is, de az a humor nem *ellenük* érvényesül, nem létükben támadja, hanem csak kedélyesen meglegyezi a tenyeres-talpas falusi Rómeókat és Otellókat, Hamleteket és Erzsók-Júliát. Tréfa ez a néppel, amit csak az engedhet meg magának s játszhat végig ösztönös és ízléses biztonsággal, aki egy a néppel, belülről ismeri a népet, akinek a nép olyan, mint hálnak a víz. Petőfi ilyen volt. Ő játszhatott úgy a falubéliekkel, hogy azok tiszta szívvel nevetettek önmagukon, ő cseppenthetett a tréfába egy gyűszűnyi finom fölényt, a városban járt, messze látó népfí magaslatáról nézve körül a faluban – anélkül, hogy bántóan, felülről, úrmódjára szólna” – buzgólkodik a *nép* terminus eufemizálásán, s keríti körbe a fogalmat voluntarista, groteszk manipulációkkal Pándi Pál *A helység kalapácsa* elemzésekor nem a hatvanas, még csak nem is a hetvenes években, hanem 1982-ben.¹⁸

Pándi igyekezete a nyolcvanas évek eljén nem kivételes, de azért már nem is teljesen szokásos. A pártállami befolyás a hetvenes évektől lassan mérséklődik, s a kutatók, amennyire csak lehet, az irodalmi, poétikai beszédmódokhoz igyekeznek visszatérni. Az újtó gondolkozás egyik fontos előhírnökeként Németh G. Béla 1971-ben megjelent, *Türelmetlen és késlekedő félszázad* című monográfiáját tarthatjuk számon. A könyv érdekes, színvonalas ikeresszével indult: Németh G. az első nagy portréban Petőfi Sándor, a másodikban Arany János költői arcképét alkotta meg. A szerző a babitsi válságpreferáló attitűdöket már írása kezdetén elutasította,¹⁹ s – bár a nyugat-európai romantika krízistudatára

17 Révai József: *Petőfi*. Budapest, 1949, Szikra kiadás, 8, 9, 10, 14, 47. (A külön jelzés nélküli idézeteken belüli kiemelések itt és a későbbiekben is a citátum szerzőjétől származnak.)

18 Pándi Pál: *Petőfi. A költő útja 1844 végéig*. Budapest, 1982, Szépirodalmi Könyvkiadó, 435.

19 „A fiatal Babits Mihály, aki oly jól értette Aranyt, s oly igazságtalan volt Petőfihez, azzal vélte a legnagyobbat útni rajta, hogy az *általag*, a *kispolgár* megtestesülését igyekezett benne fölmutatni.” Németh G. Béla: *Türelmetlen és késlekedő félszázad*. Budapest, 1971, Szépirodalmi Könyvkiadó, 39.

folyamatosan utalt – Petőfi épségösztönében nem látott problémát; a magyar költő másfélesége (egészsége, életbizalma) nem tűnt számára fáziskésésnek, periferikus jelenségnek. „A romantika fő zavarforrása, a társadalmi ember és az öncélú, önelvű, egyedi ember szétválasztása, kétfélesége, a szerep és személyiség ellentmondása az ő világvképében csakugyan feloldódott” – állapította meg.²⁰

A romantikát az életbizalom és a realizmus felé hajlító Petőfi-költészet válságkifejező vonásainak Németh G. Béla nem szánt mélyebb figyelmet. A *Felhők* éppen csak megemlítette,²¹ de az életműből egyértelműen kiemelt, a költői gondolkozás csúcsaként számon tartott, „sötét ragyogású lírai eposzként” aposztrofált 1848-as művel, *Az apostollal* kapcsolatban sem számolt átfogó megrendüléssel, krízistudattal.²² A karakteres válságtudat-hangsúlyokat Németh G. Béla Arany János számára tartogatta. Ikeresszéje második darabjában a korábbi recepció szokásos preferenciáit alaposan módosította. A *Toldi*, a balladák s az *Ószikék* költője helyett az ötvenes évek lírikusát állította a középpontba, s Aranyt újszerű módon a bizonyosságvesztések, egyensúlyhiányok, szorongások kifejezőjeként mutatta be. „*Forradalom előtti az egyik, forradalom utáni a másik*” – indokolta a két bemutatás közti nagy-nagy különbséget. „Az egész széthullása, a megismerés kétsége, az igazság relativálódása, az egyetemes történelmi célok elvesztése, a fejlődés és haladás azonosságának kétséssé válása, a szabad akarat és a meghatározottság, az erkölcsi felelősség és anyagi-történelmi determináció föloldhatatlan ellentéte, az erő immoralitása, a munka kiszolgáltatottsága, eldologiasodása, a hagyományos közösség bomlása, atomizálódása, az individuum és közösség, az önelvű és a társadalmi ember ellentmondása, az ember otthontalansága, elmagányosodása, elidegenedése önmagától, társaitól, a világtól – ezek s hasonlóak verseinek tárgyai” – jelenítette meg az Arany János-i válságtudatosságot változatos, történelmi, művelődéstörténeti, pszichológiai, szociológiai nézőpontokból.²³

Németh G. Béla kezdeményei nem maradtak visszhangtalanok. A *Türelmetlen és késlekedő félszázad* szerzője köré a hetvenes években csakhamar újító kedvű, fiatal tudósok gyűltek, s a továbbfejlesztés igénye Petőfi Sándor költészetével kapcsolatban is fölmerült. A költő épségösztöne, harmonikus, apollói vonásai azonban újfent kétes értékűvé, problematikussá váltak, hiszen a kutatók a kommunista életbizalom-követelmények előírásrendszeréből kibontakozva s a válságcentrikus, modern nyugat-európai költészet tanulságaival szembesülve igyekeztek újrafogalmazni Petőfi karaktervonásait. Szegedy-Maszák Mihály, már 1972-ben próbálkozott a költői portré átalakításával. A nyugat-európai műveket és recepció mintákat ismerő, számon tartó kutató *Világkép és stílus Petőfi Sándor*

20 I. m. 60.

21 „egy világmegvető, byronias félév” – jellemezte a korszak költeményeit. I. m. 49.

22 I. m. 55.

23 I. m. 75.

költészetében című tanulmányában a távlatvesztett, válságazonos létérzékelés fontosságát hangsúlyozva *Az apostol*nak juttatott központi szerepet.²⁴ Petőfit az 1848-as verses elbeszélésre hivatkozva nevezte a modern irodalom nagy ironikusának; a művet „a lélektani elidegenedés költeményeként” tartotta számon, s a szövegben, úgy látta, „az irónia kifordított világa tárul elénk”.²⁵

„Megsejti, hogy Európa démonikus korszaknak néz elébe, mely arra fogja készíteni a költőket, hogy a tragikus irónia törvényeinek érvényesülését lássák az emberi létben. Fejlődése ott ér véget, ahol Baudelaire-nek, a '48-as forradalmakat ugyancsak átélő következő nemzedék legnagyobb költőjének a műve kezdődik. *Az apostol* bizonyos értelemben a *Le Fleurs du Mal* és a *Chants de Malrador* démonikus-ironikus világát előlegezi” – kötötte a tanulmány konklúziójában Szegedy-Maszák Petőfit éppen az 1848-as költemény révén véglegesen a diszharmonikus modernséghez.²⁶

A *Világkép és stílus* Petőfi Sándor *költészetében*, mint említettem, a kommunista szemlélet Petőfi-víziójával szemben hangsúlyozta a szorongó, démonikus világra utaló alkotó portréját. A műveletben kétségkívül volt valamiféle ellenkező előjelű egyoldalúság: Szegedy-Maszák a melegség, természetes közvetlenség, győzedelmes szelferő és a megtartó elköteleződés költőjét egyáltalán nem idézte meg, a Horváth János-i (Németh G. Béla-i) elképzelésekre nem utalt vissza, és a centrális jelentőséggel felruházott 1848-as elbeszélő költemény problematikuságairól egyáltalán nem ejtett szót. A fiatal tudós hangsúly-áthelyezését mindazonáltal így is mértéktartónak ítélnélhetjük, annál inkább, mert a tanulmányíró a démonikus-ironikus attitűd hangsúlyozása mellett a plasztikus, tárgyias tájversek jelentőségét is kiemelte, és a realizmuskategória használhatóságát se vonta kétségbe.

De a hetvenes évektől lépünk nagyot előre, s érkezünk meg az ezredfordulóhoz! A magyar irodalomértés világa ekkorra újra hatalmasat változott. A kommunista indíttatásoknak híruk-poruk sem maradt, a szellemi orientációt a kétely hermeneutikája és a posztstrukturalista fogalmak, premisszák, problémakezelési módok határozták meg. Althusser, Foucault, Lacan, Barthes, Derrida, de Man eszméi a magyar irodalomértés számára is vonzó, emancipatorikus gondolategyüttesnek látszottak. *A szerző halála, a nyelvi fordulat, a szövegek teljes indeterminációja és a személyiség disszeminációja* alapelvekké váltak, és roppant fogalmi apparátussal megtámogatva, az autentikus tudományosság lát-szatát keltve töltötték be a kulturális tudat tereit. Kutatóink a helyzethez alkal-

24 Szegedy-Maszák Mihály tanulmánya eredetileg az *Irodalomtörténeti közlemények* 1972-es 4. számában jelent meg, majd a kutató *Világkép és stílus* című könyvében kapott helyet. Írásomban a tanulmánykötetből idézek.

25 Szegedy-Maszák Mihály: *Világkép és stílus*. Budapest, 1980, Magvető Könyvkiadó, 237, 222, 230, 249.

26 I. m. 250.

mazkodva változatos kísérleteket tettek a korábbi alkotói portrék átírására, s a tendencia a 19. század íróit, költőit is elérte. Petőfi Sándor, Jókai Mór, Arany János, Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza és társaik az újszerű víziók tükrében sorra veszítették el „harmonikus”, „hagyományos”, „tradicionális”, „közösségi” vonásaikat, és bizonyultak a heterogenitás, kontingencia, disszemináció képviselőinek.

Margócsy István 1999-ben megjelent Petőfi-könyvében radikálisan tett eleget a kihívásnak: a költőt a bizonyosság és a támaszkereső kötődés attitűdjait felszámolva a heterogenitás, elkülönbözés, bizonytalanság attribútumaival ruházta fel. A műveletet a kutató az *irodalmi romantika* fogalma felől indította meg. A sokrétű, sokarcú terminus alaposabb feltárásával nem bíbelődött, az eszmeiség, filozófiai alap, valóságalakítás, nyelvi megformálás, stilisztikum rétegeit nem választotta szét. A romantika szubsztanciális értelme szerint abban áll, hogy „a »dolgozók« és »jelentések« »várható« egyértelműségét, a realista bizonyosságot” elutasítjuk, „egy nagyon erősen szubjektív beszédformálás aktuális önkényét fogjuk szemlélni”, és mindent „csak átszubsztantivizálva, a szubsztantum egyszerre percepciós és afirmatív önkényének alárendelve” akarunk kimondani vagy bemutatni.²⁷ Petőfi Margócsy olvasatában ízig-vérig az így felfogott romantika költője lett. Mindent átszubsztantivizálva akar kimondani vagy bemutatni. „a beszélő »önkényét« vetíti ki [...] versbeszédében a tárgyakra, a jelenségekre, a világra és a jelentésekre egyaránt: alighanem ez a beszédes önkénye biztosítja költészete számára a legerőteljesebben romantikus jelleget.”²⁸ A „romantikus önkény” koncepcióját Margócsy István a Horváth János által realizisztikusnak, plasztikusan tárgyiasnak tartott tájversekre is kiterjesztette. A *puszta télen* című költeményben a tényleges tárgyi alapok szerint teljességgel megsemmisülnek, „a leírásnak »realitása« egyetlen mozzanattal sincsen állítva vagy erősítve: minden szóba kerülő jelenség rögtön az első előfordulásában a vizionárius önkény által lesz előhíva”.²⁹

27 Margócsy István: *Petőfi Sándor*. Budapest, 1999, Korona Kiadó, 165.

28 I. m. 165.

29 I. m. 210–211.

A tájversek ügyében fogatosított Margócsy István-i érveléshez egy ponton még érdemes rövid kommentárt fűznünk. A kutató teoretikus okfejtése, úgy látom, nagyon is rászorulna az empirikus tanúságtételre. A tájversek *átszubsztantivizálásának* mértékét valójában csak akkor tudhatjuk valószínűsíteni, meghatározni, ha Petőfi műveit más alkotók „leíró költeményeivel” is egybevetjük. A *Külvárosi éj*, a *Téli éjszaka*, az *Elégia* például nagyszerű összehasonlítási alapként kínálkoznak. De a József Attila-versekre vetett pillantás Margócsy koncepcióját nem erősíti meg. A 20. századi alkotó erőteljesen megelevenítő, megszemélyesítő, szimbolizáló, animáló víziói mellett Petőfi Sándor költeményei (*Az alföld*, a *Kiskunság*, *A Tisza*, *A puszta*, *télen*) bizony nagyon is tárgyiasan plasztikusnak, „realisztikusnak” tűnnek. (A *Strand*, Rakovszky Zsuzsa Graves-díjas műve méginkább kiemeli Petőfi reális, tárgyias vonásait; a Rakovszky-versekben a fény- és vízmotívumok a mindennapi konkrétumoktól teljesen elszakadva teremtenek dinamikus, szubtilis látomásvilágot.)

A „szubjektív önkény” poétikai kulcsfogalommá avatása azonban csak az első lépés volt azon az úton, amelynek során Margócsy a kételyt, elkülönítést, heterogenitást, instabilitást kulturális fenoménként jelenítette meg, már-már ontológiai státussal ruházta fel. Az 1999-es kismonográfia versértelmezéseiből az derül ki, hogy a dolgok bármiféle egymás mellé helyezése, egymás mellettisége a heterogenitás szubsztanciális képviselőjeként értelmezendő. A *Beszélgetnek sajkámmal a fecsegő habok* kezdetű költemény második és harmadik strófáját („Anyám, ha mostan látnál, / Tudom, hogy mondanád: / »Az istenért... ha feldőlész... / Nem féled a halált?« // Apám, ha mostan látnál, / Tudom, hogy mondanád: / »Az ördög hurcol arra, / Szaggatni a ruhád«”) Margócsy István szerint nem szabad „realizmuselvű tárgyi vizsgálat”³⁰ felől megközelítenünk, s a kétféle, apai és anyai karakter plasztikus, eleven megnyilvánításának gondolnunk, hanem a heterogenitás megjelenítőjeként kell felfognunk. „Egy jelenetet, jelenséget mutat a költő, ám ennek az *egy*nek kétféle vonatkozását, össze nem férő megítélését tünteti fel: a vers tartományán belül nincs semmi fogódzónk, ami eligazítana, mely látásmódot szeretné a költő igazabbnak vagy lényeglátóbbnak feltüntetni [...]” – fejtegeti az irodalomtörténész, s „kettősség-filozófiáját” versek sorára kiterjeszti. Az azonosság, homogenitás fogalmainak ebben az „ontológiában” nincs helyük, a „jelenetek ily kettős beállítása, a lehetséges reakciók polarizálása Petőfi számtalan költeményében kimutatható”; „a szembeállító feszítettség” például a mindeddig „a népies életképként koncipiált” *Falu végén kurta kocsmá* karakterét is meghatározza.³¹

Az egymás mellé rendelések heterogenitássá avatása (a „szembeállító feszítettség” korlátlan kiterjesztése) utat nyit affelé, hogy a Petőfi Sándor hazafias, politikai verseihez társított bizonyosságtudatokat is dekonstruálhassuk. *A kutyák dalát* és *A farkasok dalát* nem szabad elhatározott, etikus állásfoglalásként felfognunk, erkölcsi maximaként értékelnünk, hiszen a pozitív, erkölcsileg követendőnek mondott példa mellett ott van a kiegészítő álláspont is. A költő szerepvállalási dilemmái egyébként is rendre feszítettek és csak önkényesen megoldhatók, Petőfi elköteleződéseinek „külső, racionális magyarázatát” természetesen nem tudja megadni. *Magyar vagyok* című versének vallomása („De semmi kincsért s hírért a világon / El nem hagynám én szülőföldemet, / Mert szeretem, hön szeretem, imádom / Gyalázatában is nemzetemet!”) „tökéletesen önkényes, hiszen nem érdekelvű választásnak fog erkölcsi súlyt tulajdonítani”, s a *Nemzeti dal* felszólítása, a „Rabok legyünk vagy szabadok?” nem egyéb, mint „a szubjektívvisztikus akarat értékválasztása”.³²

30 I. m. 166.

31 I. m. 169

32 I. m. 183, 184.

6.

Margócsy István kulcsfogalmai: a „romantikus szubjektivistikus akarat”, a „szembeállító feszítettség” és társaik a józan ész és a korrekt tudományosság szempontjából nagyon problematikus lelemények, de egyféle szempontból igen jól működnek. Eredményesen képviselik a „heterogenitás-létmódot”, és roppant erővel hangsúlyozzák a Petőfi Sándor-i poézis teljes átírásának szükségességét. A „tradicionális”, realisztikus vonásokat kimutató recepciós megközelítések teljességgel alkalmatlannak tűnnek; az egyszerű észjárású Horváth János megközelítései és kategóriái e fogalmi tűzijáték mellett avíttasnak, idejétmúltnak látszanak. A Petőfi-költészet „apollói vonásaival” (a versekből kitetsző épségösztönnel, életszeretettel, kohézióteremtő elköteleződéssel, kiengesztelő humorral) nincs mit kezdenünk (a dalokat, családi verseket, zsánerképeket, citoyentudatú költeményeket az elemző egyébként sem vonja be vizsgálódási körébe), a közösségi elköteleződés alkalmatlanná, irrelevánssá válik. Gyulai Pál számára a magabiztos kiengeszteléstudat és morális egyensúly kívánalma nem tette lehetővé, hogy a válságátélés, válságkifejezés létjogát belássa, értékteremtő erejét elismerje. Margócsy István írásában viszont az inga teljes erővel a másik irányba leng ki: a föltétlen kiengesztelés-igénytől a kételyhermeneutika acélos válságkultuszához jutottunk el.

A mindenható kordivat jegyében nem először és nem is utoljára született egyoldalú, torzított vízió a mi magyar irodalmunkról. Kritikusabbnak és öntudatosabbnak kellene lennünk a nyugati divathullámokkal szemben? Erősebb elméleti vértességgel kellene ellenállnunk a külön-különféle teoretizmusoknak? Vagy egyszerűen csak több bizalommal kellene támaszkodnunk hazai alkotóink tanúságtételére? A szűkös kultúrfilozófiákkal szemben az ő tágabb, egyetemesebb emberségükre kellene apellálnunk? A szuverenitást megillető respektussal illene beletörődnünk, hogy a magyar költészet a nyugat-európai mintához képest másféle? Hogy Petőfi Sándor egyetemessége a válságátélést és az épségösztöntől vezérelt életszeretetet, a szelferő iránti igényt, a támaszt adó közösségiséget, a világgal és az embertársakkal próbálkozó tett akaratát is tartalmazza? Hogy szorongásai nem „gyermekies támadások az élet és emberiség ellen”, és épségösztöne nem valamiféle, ránk nem tartozó óság, zárvány, rekvizitum... Hogy e „szentséges testet” egészében kellene megtartanunk...